

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

DIFFERENTIAL CHARACTERISTICS OF DEVIANT BEHAVIOUR IN THE CONTEXT OF INTERETHNIC CONFLICTS

Статтю присвячено комплексному аналізу диференціальних особливостей девіантної поведінки, що виникає та трансформується в умовах міжетнічних конфліктів. Актуальність дослідження зумовлена зростанням соціальної напруженості у глобалізованому світі, де міжетнічні зіткнення стають каталізатором для поширення руйнівних форм соціальної поведінки, що загрожують стабільності суспільства. Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпірична ідентифікація специфічних проявів, мотиваційних чинників та психологічних механізмів девіантної поведінки, що детермінована етноконфліктним середовищем. Методологічну основу дослідження становить системний міждисциплінарний підхід, що інтегрує концепції соціальної психології, етнопсихології, конфліктології та соціології девіантної поведінки.

Розглядаються психологічні механізми, що лежать в основі відхилень у поведінці осіб та груп, залучених у міжетнічні протистояння. Встановлено, що девіантна поведінка в умовах міжетнічних конфліктів є багатограним феноменом, детермінованим взаємодією індивідуально-психологічних, групових та макросоціальних чинників. Виявлено, що конфліктне середовище призводить до руйнації традиційних соціальних норм та трансформації функцій девіантної поведінки – із суто деструктивних вона перетворюється на інструмент групової консолідації, протесту та самоідентифікації. Систематизовано форми девіантних проявів: агресивну та насильницьку девіацію, корисливі злочини, психологічну дезадаптацію, аутодеструктивну поведінку та радикалізацію етнічної ідентичності. Підтверджено, що етнічні групи з міцними внутрішніми соціальними зв'язками демонструють вищу резистентність до поширення девіацій, проте системний тиск конфлікту здатен зруйнувати і ці протективні механізми. Розроблено практичні рекомендації щодо превентивних заходів, які включають посилення інституту сім'ї, зміцнення освітнього середовища, впровадження цільових психологічних тренінгів для молоді та підтримку громадських ініціатив.

Ключові слова: психологія конфлікту, етнопсихологія, міжетнічні конфлікти, диференціальна психологія, групова ідентичність, психологія девіантної поведінки, соціальна дезорганізація, превентивні програми, психологічний тренінг, постконфліктна реабілітація.

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the differential characteristics of deviant behaviour emerging and transforming within the context of interethnic conflicts. The relevance of the study stems from the increasing social tensions in a globalized world, where interethnic confrontations serve as catalysts for the proliferation of destructive forms of social behaviour, posing threats to societal stability. The research aims to provide a theoretical foundation and empirical identification of specific manifestations, motivational factors, and psychological mechanisms underlying deviant behaviour driven by an ethno-conflict environment. The methodological framework is grounded in a systemic interdisciplinary approach, integrating concepts from social psychology, ethnopsychology, conflictology, and the sociology of deviant behaviour.

It examines the psychological mechanisms that underlie behavioural deviations in individuals and groups involved in interethnic confrontations. It has been established that deviant behaviour in conditions of interethnic conflict is a multifaceted phenomenon, determined by the interaction of individual-psychological, group-level, and macro-social factors. The study reveals that a conflict-ridden environment leads to the erosion of traditional social norms and the transformation of the functions of deviant behaviour: from being purely destructive, it can evolve into an instrument of group consolidation, protest, and self-identification. The forms of deviant manifestations are systematized, including aggressive and violent deviance, property crimes, psychological maladjustment, self-destructive behaviour, and the radicalization of ethnic identity. It is confirmed that ethnic groups with strong internal social bonds exhibit higher resilience to the spread of deviance; however, the systemic pressure of conflict can dismantle even these protective mechanisms. Practical recommendations for preventive measures are developed, which encompass strengthening the institution of the family, reinforcing the educational environment, implementing targeted psychological training for youth, and supporting community initiatives.

Key words: psychology of conflict, ethnopsychology, interethnic conflicts, differential psychology, group identity, psychology of deviant behaviour, social disorganization, preventive programs, psychological training, post-conflict rehabilitation.

УДК [159.922.4+159.9.018.2]:316.624
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.2.37>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Шмаленко Ю.І.

к.політ.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Джежик О.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Павзюк А.А.

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Сучасний глобалізований світ характеризується парадоксальним посиленням етнічної ідентичності [18], що супроводжується зростанням напруженості у міжетнічних відносинах. Конфлікти на етнічному ґрунті становлять загрозу для соціальної стабільності та безпеки [15], оскільки вони не лише руйнують суспільну згуртованість, а і спри-

яють легітимізації девіантної поведінки, перетворюючи її на інструмент групової боротьби [23]. У кризовому контексті міжетнічних протистоянь, що супроводжуються соціальною дезорганізацією та колективною травматизацією, спостерігається значне зростання проявів девіантної поведінки. Цей феномен охоплює дії, що відхиляються від

соціальних та правових норм, набуває специфічних рис, детермінованих такими чинниками, як групова ідентичність, історична пам'ять та рівень соціальної фрустрації [6]. Отже, існує нагальна наукова потреба в поглибленому аналізі того, як етнічна приналежність, групова динаміка, колективна травма та ідеологічні маніпуляції впливають на формування та диференціацію девіантних патернів поведінки.

У контексті цих теоретичних рамок міжетнічні конфлікти створюють унікальні умови для трансформації девіантної поведінки. Традиційні підходи до вивчення девіантної поведінки, що сягають корінням класичних теорій аномії Е. Дюркгейма та Р. Мертон, часто зосереджуються на загальносоціальних або індивідуально-психологічних детермінантах. Сучасні дослідження підкреслюють її обмеження в аналізі колективних форм девіацій у конфліктних умовах [22]. У таких умовах девіації можуть набувати колективного характеру, легітимізуватися в межах «своїх» групи та спрямовуватися проти «чужої», перетворюючись на інструмент боротьби за ресурси, статус чи символічні цінності. Поведінка, яка в мирний час вважалася б злочинною (наприклад, акти агресії, вандалізму чи насильства на ґрунті ненависті), може раціоналізуватися та навіть заохочуватися як прояв лояльності до власної етнічної групи. Розуміння цих трансформацій є критично важливим для розробки ефективних стратегій попередження, врегулювання та постконфліктного відновлення.

Для України, як для поліетнічної держави, де проживають представники понад 130 національностей, дослідження цих процесів має особливу актуальність. Початкові стадії соціальної напруженості часто пов'язані саме зі сферою міжетнічної взаємодії та боротьбою за збереження культурних, історичних та соціальних цінностей [4]. Тому вивчення диференціальних особливостей девіантної поведінки серед різних етнічних груп є надзвичайно важливим не лише для розуміння механізмів соціального контролю, а й для розробки превентивних стратегій, спрямованих на запобігання ескалації соціальних конфліктів.

Метою цієї статті є комплексний аналіз диференціальних особливостей девіантної поведінки, що проявляється в умовах міжетнічних конфліктів. У роботі розглянуті як загальні аспекти феномену девіації, так і його специфічні прояви в етноконфліктному контексті, що дозволить виокремити ключові чинники, які модифікують та посилюють девіантні тенденції в кризових соціальних умовах.

Девіантна поведінка, що визначається як сукупність вчинків, які суперечать усталеним соціальним, моральним та правовим нормам, набуває особливої складності в контексті міжетнічних конфліктів [13]. Класичні соціологічні теорії пропонують фундаментальне підґрунтя для її розуміння. Зокрема, Е. Дюркгейм розглядав девіацію не лише як деструктивний, але і як функціональний для суспільства феномен, що, окреслюючи межі

неприйнятного, водночас сприяє соціальним змінам та зміцненню колективної свідомості. Однак для аналізу специфіки девіацій в умовах етнічних протистоянь необхідно залучити комплекс сучасних теорій, зокрема теорію соціальної ідентичності та концепцію колективної травми, які дозволяють дослідити взаємозв'язок між індивідуальною поведінкою, груповою динамікою та соціальним контекстом.

Ключовою в цьому контексті є теорія соціального контролю, яка постулює, що девіантність є наслідком ослаблення або розриву зв'язків індивіда з конвенційними соціальними інститутами (сім'я, школа, громада). Емпіричні дослідження підтверджують універсальність цього механізму для різних етнічних груп. Наприклад, лонгітюдне дослідження, проведене серед підлітків, показало, що такі фактори, як віра в загальноприйняті цінності, сімейний нагляд та позитивний шкільний клімат, є ключовими протективними змінними, що знижують ризик девіантних проявів незалежно від етнічної приналежності [21]. Своєю чергою теорія соціального навчання наголошує на ролі оточення та групових норм. Згідно з цією теорією, девіантні моделі засвоюються в процесі культурної трансмісії в межах певних субкультур. В умовах міжетнічного конфлікту такі субкультури можуть формуватися як відповідь на зовнішній тиск, конструюючи власні моральні кодекси, де агресія проти «чужих» легітимізується та раціоналізується [11].

Ці ідеї доповнює загальна теорія напруги Р. Агню, яка пояснює девіантну поведінку як реакцію на стрес, викликаний негативними життєвими подіями, зокрема неможливістю досягти бажаних цілей чи наявністю шкідливих стимулів. Етнічні конфлікти є потужним соціальним стресором, що генерує фрустрацію, гнів та образи, які, своєю чергою, можуть стимулювати агресивні та інші девіантні форми поведінки як спосіб адаптації [2]. Саме в цьому кризовому середовищі активізуються специфічні психосоціальні механізми. Насамперед відбувається посилення внутрішньогрупової згуртованості та міжгрупової диференціації за принципом «ми – вони», що призводить до деіндивідуалізації, коли особиста відповідальність розчиняється в колективній, що знімає внутрішні обмеження на прояви жорстокості. Такий процес підкріплюється негативними етнічними стереотипами та упередженнями, які виконують функцію виправдання агресії. Крайньою формою такого викривлення сприйняття є дегуманізація опонента, що остаточно знімає моральні заборони на насильство [12].

Вагому роль у цьому відіграють інформаційні маніпуляції та пропаганда, які цілеспрямовано формують «образ ворога», розпалюючи ненависть та детермінуючи насильницькі форми девіацій [10]. Водночас травматичний досвід конфлікту (втрати, насильство, переміщення) провокує розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), клінічні прояви якого – підвищена агресив-

ність, імпульсивність, аутодеструктивна поведінка, зловживання психоактивними речовинами – є прямими проявами девіантності. Зрештою, тривалі конфлікти руйнують соціальні інститути та звичний соціальний порядок, що призводить до стану аномії – нормативної невизначеності та морального вакууму. Саме аномія створює найсприятливіше середовище для поширення девіантної поведінки, оскільки традиційні соціальні регулятори втрачають свою силу, а деструктивні патерни не отримують належного суспільного осуду.

Аналіз девіантної поведінки в умовах міжетнічних конфліктів вимагає диференційованого підходу, що враховує вплив ключових демографічних, соціальних та індивідуально-психологічних змінних. Емпіричні дослідження послідовно демонструють, що такі фактори, як стать, вік, соціальний статус та етнічна приналежність, суттєво модулюють як частоту, так і форми поведінкових відхилень. Наприклад, ґендерні відмінності є однією з найбільш сталих закономірностей: чоловіки частіше залучені до серйозних правопорушень та актів фізичної агресії, тоді як для жінок більш характерними є менш тяжкі девіації або інтерналізовані розлади (депресія, тривожність), що також є формою відхилення від психологічної норми [8]. Особливо вразливою групою є молодь, чия ідентичність ще не є сформованою, що робить її більш схильною до впливу пропаганди, групового тиску та ризикованої поведінки в умовах соціальної дестабілізації.

Важливим протективним фактором, що знижує ризик девіацій, є міцність соціальних зв'язків, насамперед із сім'єю та освітніми інституціями. Дослідження підтверджують наявність оберненої залежності між задоволеністю сімейним життям та схильністю до девіантної поведінки [1]. Ослаблення цих зв'язків, характерне для періодів соціальної дезорганізації, зокрема міжетнічних конфліктів, створює сприятливе середовище для девіантних проявів. При цьому етнічна приналежність може виступати як модератором цих процесів. Дослідження серед підлітків у США виявило, що представники азійських етнічних груп демонструють нижчий рівень девіантності порівняно з іншими групами, що пояснюється сильнішими сімейними зв'язками та вищим рівнем батьківського контролю, які є частиною їхніх культурних норм [17].

Водночас дослідження, проведене в Нідерландах серед турецьких, марокканських, суринамських та нідерландських юнаків, показало, що, попри певні культурні відмінності, ключові механізми соціального контролю залишаються універсальними. Незалежно від етнічної приналежності основними предикторами девіантної поведінки були ослаблення віри в конвенційні цінності, проблеми в школі та низький рівень сімейного нагляду [21]. Це свідчить про те, що, хоча культурний бекграунд і впливає на загальний рівень девіантності в групі, фундаментальні

принципи теорії соціального контролю залишаються чинними.

У контексті міжетнічних конфліктів ці диференціальні фактори набувають додаткової ваги. Конфлікт виступає потужним каталізатором, що руйнує протективні соціальні структури. Руйнація інститутів сім'ї та школи послаблює соціальний контроль, а низький соціально-економічний статус та обмежені можливості, що часто поглиблюються в умовах конфлікту, стають додатковим джерелом напруги, яка, згідно з теорією Р. Агню, стимулює девіантні реакції. Індивідуальні психологічні особливості (низька емпатія, імпульсивність) та рівень залученості до конфлікту (безпосередня участь у бойових діях, статус біженця) також значно підвищують ризик девіацій [3]. Таким чином, девіантна поведінка в умовах міжетнічних конфліктів є результатом складної взаємодії індивідуальних схильностей, групових норм та деструктивного впливу макросоціального середовища, що перебуває у стані аномії та кризи.

Девіантна поведінка, що виникає на тлі міжетнічних конфліктів, є багатограним феноменом, форми якого варіюються від індивідуальних актів агресії до організованої злочинної діяльності. Для системного аналізу цих проявів доцільно класифікувати їх за змістом та спрямованістю. Найбільш деструктивною формою є агресивна та насильницька девіація, що безпосередньо спрямована на представників іншої етнічної групи. Вона охоплює як пряме фізичне насильство (побиття, вбивства), так і вербальну агресію, зокрема мову ворожнечі, що створює ідеологічне підґрунтя для ескаляції [10]. У критичних фазах конфлікту насильство може набувати колективного характеру, проявляючись у формі погромів, масових заворушень та етнічних чисток, де механізми деіндивідуалізації та дифузії відповідальності знімають психологічні бар'єри для проявів крайньої жорстокості. Особливо руйнівним є сексуальне насильство, яке в умовах війни часто використовується як інструмент терору, приниження та руйнування соціальних зв'язків у ворожій спільноті [5].

Поруч із насильством, спрямованим проти особи, активізуються кримінальні прояви корисливого характеру. Соціальний хаос та ослаблення правоохоронних інститутів створюють сприятливі умови для мародерства та пограбувань. Поширення незаконної зброї серед цивільного населення різко підвищує ризик її використання у злочинних цілях, а зростання кількості вразливих груп населення (біженців, переміщених осіб) провокує сплеск такої форми організованої злочинності, як торгівля людьми [24].

Важливим виміром девіацій є психологічна дезадаптація та аутодеструктивна поведінка. Травматичний досвід, пов'язаний з конфліктом, часто призводить до зловживання психоактивними речовинами як неадаптивного способу подолання стресу. Дослідження серед популяцій, що пережили війну, фіксують значне зростання суїцидаль-

ної поведінки та несуїцидальних самоушкоджень (аутоагресії), що є прямим наслідком непереборного емоційного болю та посттравматичних розладів [9]. Іншим проявом дезадаптації є соціальна ізоляція та апатичне уникнення контактів, що ще більше поглиблює психологічну кризу особистості.

Нарешті, слід виокремити девіації, безпосередньо пов'язані з трансформацією етнічної ідентичності. З одного боку, це може бути радикалізація поглядів та залучення до екстремістських угруповань, що пропонують прості рішення складних проблем та легітимізують насильство в ім'я захисту етнічних інтересів [12]. З іншого боку, особливо серед молоді може спостерігатися протилежний процес – повна відмова від традиційних культурних норм як реакція на травму або як форма протесту, що також часто супроводжується делінквентними проявами. У крайніх випадках індивідуальні девіації можуть інституціоналізуватися, переростаючи у формування стійких злочинних угруповань та банд, що діють на етнічному ґрунті [19].

Проведений аналіз підтверджує, що девіантна поведінка має релятивістську природу, а її сприйняття та поширеність визначаються соціальним контекстом і нормативними очікуваннями. В умовах відносної стабільності соціальні норми є ustalеними, однак міжетнічні конфлікти створюють кризове середовище, в якому відбувається руйнація та переосмислення цих нормативів [20]. Як наслідок, поведінка, що раніше вважалася неприпустимою, може не лише набувати поширення, а й перетворюватися на інструмент групової самоідентифікації, протесту чи навіть виживання. Індивіди та групи, що зазнають руйнування традиційних соціальних зв'язків, з більшою ймовірністю вибирають альтернативні, зокрема девіантні, поведінкові моделі для адаптації до нових реалій [16].

Систематизовані емпіричні дані узгоджуються з ключовими положеннями теорії соціального контролю та теорії напруги. Дослідження послідовно демонструють, що ослаблення протективних соціальних зв'язків, зокрема, зростання дисфункціональності сім'ї та освітніх інститутів, є потужним предиктором девіантної поведінки [14]. Міжетнічні конфлікти діють як каталізатор цього процесу, загострюючи наявні соціальні проблеми та руйнуючи механізми неформального контролю. Водночас соціально-економічні труднощі, що неминує супроводжують конфлікти, посилюють колективну фрустрацію та агресію, які можуть спрямовуватися як на кримінальну діяльність, так і на насильство проти представників іншої етнічної групи [7].

Варто зазначити, що етнічні групи, які зберігають міцні внутрішні зв'язки та ефективні механізми соціального контролю, демонструють вищу стійкість до поширення девіацій. Проте в умовах інтенсивного зовнішнього тиску та системної кризи навіть ці внутрішні структури можуть ослабнути. Втрата довіри до формальних інститутів (держави, правоохоронної системи) стимулює пошук альтернативних форм соціальної організації. У цьому

вакуумі девіантні субкультури можуть стати привабливим осередком для самоорганізації, особливо для молоді, пропонуючи відчуття приналежності, захисту та власні, хоча й деструктивні, ціннісні орієнтири. Таким чином, розробка ефективних стратегій протидії девіантній поведінці в умовах міжетнічних конфліктів має бути зосереджена не стільки на симптоматичному реагуванні на окремі правопорушення, скільки на системному зміцненні та відновленні фундаментальних соціальних зв'язків на рівні сім'ї, громади та освітніх закладів.

Проведений аналіз засвідчив, що девіантна поведінка в умовах міжетнічних конфліктів є складним, багатограним феноменом, детермінованим взаємодією індивідуально-психологічних, групових та макросоціальних чинників. Руйнація соціальних норм, характерна для кризових періодів, не лише підвищує частоту девіантних проявів, а й трансформує їхні функції: із суто деструктивних вони можуть перетворюватися на інструмент групової консолідації, протесту та самоідентифікації. Емпіричні дані підтверджують, що етнічні групи з міцними внутрішніми соціальними зв'язками (сімейними, громадськими) демонструють вищу резистентність до поширення девіацій, однак системний тиск конфлікту здатен зруйнувати і ці протективні механізми [2]. Таким чином, міжетнічний конфлікт виступає потужним каталізатором соціальної дезорганізації, що призводить до ослаблення традиційних інститутів контролю та, як наслідок, до зростання девіантності.

Розуміння диференціальних особливостей девіантної поведінки є ключовим для розробки цільових превентивних програм, спрямованих на зміцнення соціальної когезії, протидію мові ворожнечі та формування міжкультурної толерантності. Це також створює підґрунтя для надання кваліфікованої психологічної допомоги жертвам конфлікту та комбатантам, що є критично важливим для зниження рівня ПТСР та асоційованих із ним аутодеструктивних проявів. На макрорівні ці знання необхідні для розробки політик постконфліктної реінтеграції, сприяння міжгруповому примиренню та впровадження ефективних механізмів перехідного правосуддя.

На основі викладеного можна сформулювати низку практичних рекомендацій, спрямованих на зниження рівня девіантності в уражених конфліктом суспільствах. Пріоритетом має стати комплексний підхід, що поєднує: 1) посилення інституту сім'ї через програми психосоціальної підтримки та реабілітації; 2) зміцнення освітнього середовища шляхом впровадження ініціатив, орієнтованих на розвиток критичного мислення, медіаграмотності та створення безпечного шкільного клімату; 3) впровадження цільових психологічних тренінгів для молоді, оскільки підлітки є особливо вразливою групою, розробка та імплементація тренінгових програм, сфокусованих на розвитку емпатії, навичок ненасильницької комунікації, управління гнівом та конструктивного вирішення конфліктів,

є дієвим інструментом первинної профілактики, що можуть ефективно знижувати схильність до агресії та упереджень, формуючи психологічну стійкість до деструктивних впливів та пропаганди; 4) підтримку громадських ініціатив та низових рухів, що сприяють конструктивному діалогу та спільному вирішенню соціальних проблем, запобігаючи формуванню девіантних субкультур.

ЛІТЕРАТУРА:

- Вінс В.А., Тороп О.С. Вплив сім'ї на формування девіантної поведінки в підлітків. *Габітус*, Вип. 54. 2023. С. 69–71. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.12>.
- Лікарчук Н.В., Лікарчук Д.С., Шевель І.П. Основні аспекти етнічних конфліктів. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2021. № 7. С. 39–54. <https://doi.org/10.31866/2616-745x.7.2021.233220>.
- Профілактика девіацій розвитку особистості у складних життєвих обставинах : монографія / Н.Ю. Максимова, А.М. Грись, М.М. Павлюк, І.Ф. Манилов, Т.А. Рябовол, Л.А. Філоненко, О.В. Максим, В.М. Щербина-Прилука, Д.Ю. Старков ; за ред. Н.Ю. Максимової. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 250 с.
- Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними індексів reSCORE 2023 та SCORE 2021. Частина I. 2024. 38 с.
- Червінська Т.Г., Соболевська М.О., Мороз Є.О. Сексуальне насильство як інструмент війни: ґендерно зумовлене насильство в контексті збройних конфліктів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Вип. 51. С. 169–175. <https://doi.org/10.32782/apfs.v051.2024.28>.
- Шмаленко Ю.І., Єфтені Н.М. Вплив політичних конфліктів на цінності та ідентичність громадян України. *Габітус*. 2024. № 62. С. 224–229. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.40>.
- Agnew R. Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2001. 38(4), P. 319–361. <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>.
- Archer J., Coyne S.M. An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and social psychology review : an official journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 2005. 9(3), P. 212–230. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0903_2.
- Betancourt T.S., McBain R.K., Newnham E.A., Brennan R.T. The intergenerational impact of war: longitudinal relationships between caregiver and child mental health in postconflict Sierra Leone. *Journal Child Psychol Psychiatr*, 2015, 56: P. 1101–1107. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12389>.
- Bulbeniuk S., Babarykina N., Haponenko V., Lysenko Y., Mitina O., Naumenko O., ... Shmalenko Iu. Political Technologies of Information War: Domestic and World Aspects. Kyiv : KNEU, 2024. 180 p.
- Dishion T.J., Patterson G.R. The Development and Ecology of Antisocial Behavior: Linking Etiology, Prevention, and Treatment. *In Developmental Psychopathology* / D. Cicchetti (Ed.). 2016. <https://doi.org/10.1002/9781119125556.devpsy315>.
- Ferguson N., Muldoon O., McKeown S. A Political Psychology of Conflict: The Case of Northern Ireland. In: Nesbitt-Larking P., Kinnvall C., Capelos T., Dekker H. (eds). *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology. Palgrave Studies in Political Psychology Series*. Palgrave Macmillan, London. 2014. https://doi.org/10.1007/978-1-137-29118-9_19.
- Goode E. *Deviant Behavior*. 11th ed. Routledge. 2016. <https://doi.org/10.4324/9781315643632>.
- Hoeve M., Dubas J.S., Eichelsheim V.I., van der Laan P.H., Smeenk W., Gerris J.R. The relationship between parenting and delinquency: a meta-analysis. *Journal of abnormal child psychology*, 2009. 37(6), P. 749–775. <https://doi.org/10.1007/s10802-009-9310-8>.
- Horowitz D.L. *Ethnic Groups in Conflict*. 2nd ed. University of California Press. 2001. 720 p.
- Kostiuchenko T., Volosevych I. Info Sapiens. Impact of war on youth in Ukraine, UNDP, 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-01/undp-impactofwaronyouthinukraineen_v05.pdf.
- Le T.N., Stockdale G.D. Individualism, Collectivism, and Delinquency in Asian American Adolescents. *Journal of Clinical Child Adolescent Psychology*, 2005. 34(4), P. 681–691. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp3404_10.
- Robertson R. Glocalization: time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson (Eds.) *Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity*. 1995. Pp. 25–44. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446250563.n2>.
- Dinovitzer R., Hagan J., Levi R. Immigration and Youthful Illegalities in a Global Edge City, *Social Forces*. Volume 88. Issue 1. September 2009, Pages 337–372. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0229>.
- Shmalenko Iu., Matvienkiv S., Lutsyshyn H., Anisimovych-Shevchuk O., Yeftieni N. The impact of political communication on the value in Ukrainian society during the crisis. *Public policy and administration*. Vol. 24 (2). 2025. P. 385–400. <https://doi.org/10.13165/VPA-25-24-2-16>.
- Stevens G.W.J.M., Walsh S.D., Huijts T., Maes M., Madsen K.R., Cavallo F., Molcho M. An Internationally Comparative Study of Immigration and Adolescent Emotional and Behavioral Problems: Effects of Generation and Gender. *Journal of Adolescent Health*, 2015. 57(6), P. 587–594. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2015.07.001>.
- Sunstein C.R. The law of group polarization. *Journal of Political Philosophy*, 2002. 10(2), P. 175–195. <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00148>.
- Turner J.C., Reynolds K.J. The social identity perspective in intergroup relations: Theories, themes, and controversies. *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes*, 2003. P. 133–152.
- UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, July 2025. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Ukraine/Ukraine_OC_Study.pdf.